

בדין חובת משלוח מנות בכורים

הרב ישי סמואל

בשנים האחרונות מתרבים המקומות בהם מצמצמים את משלוחי המנות למינימום ההלכתי כך שכל אחד שולח לאדם אחד או שניים. הבסיס למנהג הנ"ל הוא הרצון למנוע טרחה גדולה לשולחים ולמקבלים, שבדרך כלל מתאספת בביתם כמות גדולה של ממתקים ודברי מאפה מיותרים; וכן, לצמצם את ההוצאה הכספית הכרוכה במשלוח מנות לאנשים רבים.

המנהג שהתקבל מתנהל כך שמכינים משלוח מכובד המכיל מוצרי מזון שונים וחשובים, ובעזרת הגרלה הנערכת בין המשתתפים נקבע מי נותן למי. פעמים רבות מתארגנים מפעלי צדקה שונים בקריאה לצמצם את משלוחי המנות ולתרום את הכסף שהיו מוציאים על המשלוחים הרבים לצדקה וזאת על פי דברי ה"משנה ברורה" (תרצד, ס"ק ג):

מוטב להרבות במתנות לאביונים מלהרבות בסעודתו ובשלוח מנות לרעיו שאין שמחה גדולה ומפוארה אלא לשמח לב עניים יתומים ואלמנות ודומה לשכינה שנאמר להחיות רוח שפלים ולהשיב לב נדכאים [רמב"ם].

במאמר זה ברצוני לנסות לבחון האם מנהגים אלו נכונים וראויים, או שמא יש במנהג זה פגיעה במצווה חשובה זו.

מקור המצווה וטעמיה בדברי המוסקים

לגבי תקנת ימי הפורים נאמר במגילה: "לְעֵשׂוֹת אוֹתָם יְמֵי מִשְׁתָּה וְשִׂמְחָה וּמְשֻׁלָּח מְנוֹת אִישׁ לְרֵעֵהוּ וּמִתְנֹת לְאֶבְיוֹנִים" (אסתר ט, כב) - מהפסוק עולה שהתקנה מורכבת הן מימי משתה ושמחה והן ממשלוח מנות איש לרעהו, וכך פסק ה"שלחן ערוך" (או"ח תרצה, ד): "חייב לשלוח לחבירו שתי מנות בשר או של מיני אוכלים,

שנאמר: 'ומשלוח מנות איש לרעהו' (אסתר ט, יט; שם, כב) שתי מנות לאיש אחד. וכל המרבה לשלוח לרעים משובח".

בטעם מצווה זו נחלקו הפוסקים:

ה"מנות לוי" (לרבי שלמה אלקבץ הלוי) כתב: "הטעם להרבות השלום והריעות היפך מדברי המן הצורר שאמר 'מפזר ומפזר בין העמים' (אסתר ג, ח) שפירושו במקום שראוי להיות עם אחד הינם מפורדים ומחלוקת".

וכעין זה כתב ב"כף החיים" (ס"ק לח): "והא דתיקנו לשלוח לעשיר נראה כדי שיהא אהבה בישראל, שע"י שזה שולח לזה וזה לזה יהיה אהבה ביניהם".

משני מקורות אלה עולה, כי טעם משלוח המנות איש לרעהו אינו לספק צרכיו של השני, שאם כן לא היה צריך לשלוח לעשיר שיש לו כל צרכו, אלא הטעם הוא רק מצדדים חברתיים - על ידי שאדם מקבל מחברו משלוח מנות ניכרת חיבתו אליו, ובכך מתרבה אחווה בישראל.

אולם יש שכתבו שהטעם הוא כדי למלא את מחסורו של החבר, ולכן תקנו לשלוח מנות לכולם, אף לעשירים, כדי שלא לבייש את מי שאין לו. כן כתב "תרומת הדשן" (קיא):

דנראה טעם דמשלוח מנות הוא כדי שיהא לכל אחד די וספק לקיים הסעודה כדינא. כדמשמע בגמ' פ"ק מגילה ז ע"ב דאביי בר אבין ורב חנינא בר אבין הוו מחלפים סעודותיהו בהדדי, ונפקי בהכי משלוח מנות. אלמא דטעמא משום סעודה היא.

השלכות הטעמים המעשיים - הלכה למעשה

בפוסקים אנו מוצאים נפקא מינות רבות ממחלוקת זו:

א. הרמ"א (או"ח תרצה, ד) פסק כי אדם יוצא ידי חובת המצווה אם הוא שולח משלוח מנות לאדם שמסרב לקבלו: "ואם שולח מנות לרעהו והוא אינו רוצה לקבלם או מוחל לו, יצא". וב"משנה ברורה" (שם, ס"ק כד) כתב שה"פרי חדש" וה"חתם סופר" חולקים על זה. ונראה ששורש מחלוקתם הוא בטעם חובת משלוח מנות - לפי טעם "תרומת הדשן", כיוון שבפועל לא קיבל את המשלוח ולא נהנה ממנו, לא יצא השולח ידי חובה, אבל לטעם השני כיוון ששלח והראה את חיבתו לחברו הרי יצא ידי חובה.

ב. אם אדם שולח לחברו משלוח מנות בעילום שם כך שהמקבל לא יודע מי שלח כתב בשו"ת "כתב סופר" (קמא):

מה שנסתפקת מי ששולח מנות לרעהו ואין המקבל יודע מי שלח לו אם יוצא המשלח מצות משלוח מנות לפום רהיטא נ"ל דתלי' בטעמא, לטעמא דתה"ד דמצות משלוח מנות כדי למלאות חסרון מי שאין לו מסתבר דיוצא גם כשאין חבירו יודע מי ששלח לו סוף כ"ס הגיע לתכלית המכוין ויש מצוה ביותר כעין מצות צדקה דאמר ר"ח ה"ד מצווה צדקה שא"י ממי נטלה כדי שלא יבייש, אבל לטעמא משום חיבה שלום וריעות וכן משמע לשון איש לרעהו בוודאי אינו יוצא כשאין המקבל יודע מי המשלח דאין שלוח כזה דרך חיבה וריעות ואינו מקרב לבבות.

ג. אם בני ביתו של אדם שולחים משלוח מנות ללא ידיעתו, כתב "ערוך השלחן" (תרצו, ג) שכאשר אדם נאלץ להיות בדרכים בפורים, חלה עליו החובה לדאוג שיהיה לו מקום שיוכל לקרוא בו את המגילה ולקיים מצוות משלוח מנות, והוסיף: "ואינו מועיל מה שבביתו נותנים בשבילו, ואפשר דבמתנות לאביונים יצא אבל בשלוח מנות שלא בפניו וודאי דלאו כלום הוא". נראה שגם במקרה זה יש נפקא מינא לטעם המצווה, לפי הטעם של "תרומת הדשן", שטעם המצווה הוא למלא את מחסורו של החבר, ברור שהמתנה הניתנת לצורך פורים לא מצריכה את ידיעת האדם, אבל לפי הטעם השני, אם שלחו בשבילו והוא אינו יודע ששלחו אין בכך ריבוי של שלום ואחוה, ולא יצא.

ד. הירושלמי במסכת מגילה (א, ד) מזכיר מקרה של שליחת מתנה שאינה לכבוד השולח והמשלח:

ר' יודן נשייא שלח לרבי הושעיה רבה חדא עטם וחד לגין דחמר שלח וא"ל קיימת בנו 'ומתנות לאביונים' (אסתר ט, כב). חזר ושלח ליה חד עיגל וחד גרב דחמר שלח וא"ל קיימת בנו 'ומשלוח מנות איש לרעהו' (שם).

ה"חיי אדם" (קנה, לא) ושו"ת ה"ציץ אליעזר" (ח, יד) נחלקו בהבנת הירושלמי. ה"חיי אדם" למד מהירושלמי שאם שולח לעשיר דבר שאינו ראוי לו - אינו יוצא בזה ידי חובת משלוח מנות. שהרי בתחילה שלח ר' יודן מתנה קטנה כדרך שנותנים לאביונים ואמר לו ר' הושעיה שיצא בזה רק ידי חובת מצוות מתנות לאביונים ורק כששלח לו מתנה גדולה יותר אמר לו שקיים גם מצוות משלוח מנות. ה"ציץ אליעזר" חולק על הבנתו של ה"חיי אדם" לפיה החיסרון במשלוח הראשון היה בכך שהמקבל עשיר והמתנה הייתה קטנה, אלא שיותר מסתבר לומר שהחיסרון היה דווקא במי ששלח שהיה עשיר, ולא ראוי לעשיר לשלוח מתנה קטנה ולכן נחשב הדבר רק כמתנה לאביון.¹

¹ וכך נראה גם בחידושי הריטב"א (מגילה ז, ב).

מוסיף ה"ציץ אליעזר" וכותב:

ועולה בדעתי לומר דדבר זה אי מביטים אנו בזה לפי עשירותו של הנותן או לפי עשירותו של המקבל, תלוי ב' הטעמים שישנן במצות משלוח מנות. דאם נאמר כטעמו של התרומת הדשן שהוא משום הרוחה דמקבל, א"כ תלוי הדבר בעיקר במעמדו של המקבל ואם המקבל עשיר אין לו כל תועלת של ממש במתנה פחותה כזאת, אבל אם הוא עני אזי אף על פי שהנותן עשיר הרי מ"מ יש למקבל לפי מעמדו תועלת גם ממתנה כזאת ולכן שפיר יוצא הנותן ידי משלוח מנות בזה אף על פי שהוא עשיר, אבל אם נאמר כטעמו של הבעל "מנות הלוי" שהוא משום כדי להרבות השלום והריעות היפך מרגילתו של הצד שאמר מפוזר ומפורד והיינו כדי שהנותן יראה בזה חיבתו למקבל, א"כ תלוי הדבר בעיקר במעמדו של הנותן, ואם הוא עשיר אזי כשנותן מתנה מועטת אין בזה בכדי להראות אחוה וריעות וחיבה של ממש.

ה. ניתן להוסיף נפקא מינות נוספות בין הטעמים, נפקא מינא ראשונה נוגעת בשאלה האם אפשר לקיים מצוות משלוח מנות כששולח מתנות שאינם מאכל ומשקה. הנפקא מינה השנייה נוגעת בשאלה האם יוצא ידי חובה כששולח דברי אוכל שאינם ראויים לאכילה מידיית כגון קמח, אורז ומיני קטניות שאינם מבושלים.

ה"שלחן ערוך" (שם) פסק "חייב לשלוח לחבירו שתי מנות בשר או של מיני אוכלים", וכתב ה"משנה ברורה" (ס"ק כ):

מיני אוכלין - ולא בגדים ושאר דברים... ובעינן שיהיה מין אוכל המבושל ולא בשר חי דמשלוח מנות הראוי מיד לאכילה משמע ו"א דכיון שהוא שחוט וראוי להתבשל מיד שרי.

ב"באר היטב" (ס"ק ז) מובאת מחלוקת ביחס לשאלה האם אדם יוצא ידי חובה כששולח כסות או כלים. לדעת ה"הלכות קטנות" אם יכול למכור אותם בפורים ולקנות צרכי סעודתו יוצא ידי חובה, אך לדברי "תרומת הדשן" נראה לומר שלא יצא. ונראה שלטעם הראשון שהביא "מנות הלוי", כיוון שגם על ידי מתנות אלו הוא מרבה אחווה ושלום, יוצא בהם ידי חובה.

ו. ה"באר היטב" (שם) מסתפק ביחס לאדם שידע שבפורים יהיה במקום בו לא יהיה לו למי לשלוח מנות, ולכן שלח משלוח מנות לפני פורים והם הגיעו למקבל בפורים, והביא בשם ה"יד אהרן" שיוצא ידי חובה.

ובשו"ת "דברי משה" תולה ספק זה במחלוקת בטעם המצווה. לדעת "תרומת הדשן" הדבר תלוי במקבל כי טעם המצווה הוא למלא צרכו של חברו, וכיוון שקיבל את המשלוח בפורים יוצא ידי חובה. אבל לטעם השני של בעל "מנות הלוי" המצווה היא

על השולח להרבות אחווה עם רעיו דווקא ביום הפורים, ולכן אם שלח לפני יום חיובו לא יצא.

צמצום משלוחי מנות - הלכה למעשה

נראה לומר מתוך דיוק בדברי ה"שלחן ערוך", שהביא את דיני משלוח מנות בתוך סימן העוסק בסעודת פורים, שעיקר הטעם למצווה הוא שיהיו לו מאכלים חשובים לצורך סעודת פורים; ואילו מהרמ"א, שפסק שמי ששלח לחברו שאינו רוצה לקבלו יצא ידי חובה, משמע שפוסק כדעה השנייה, שכיוון שהראה את חיבתו בעצם השליחות יצא ידי חובה. למעשה, כתבו כל הפוסקים שראוי לצאת ידי חובת כל הדעות.

נראה שגם התשובה לשאלה שאיתה פתחתי את דברי, בדבר הרוצים לצמצם את המשלוחים, תלויה במחלוקת בטעם המצווה. לטעם ה"מנות הלוי" יש חשיבות גדולה להרבות במשלוחים כדי להרבות אחווה ושלום, וככל שמרבה לשלוח כך גם מרחיב את מעגל חבריו וידידיו בכך שמראה להם את אהבתו. ואילו לטעמו של "תרומת הדשן" אם ריבוי המשלוחים כלל אינו עוזר לקיום סעודת פורים, ואפילו גורם טורח בטיפול בריבוי הממתקים שנאספים בבית ללא צורך, יתכן שיש צורך לצמצם את המשלוחים ולהפנות את הכסף לטובת מצוות אחרות.

למעשה, כיוון שבפוסקים מצאנו את שני הטעמים בחובת משלוח המנות, נראה לענ"ד שאסור לפגוע בחשיבות המצווה ולצמצמה. חשוב מאוד להקפיד ולשלוח דווקא לאנשים שאיתם הקשר החברתי קצת חלש, לחשוב על אנשים שנמצאים בשולי החברה, ולקיים דווקא בהם את מצוות משלוח מנות, ובכך לקרבם. כמו כן, אם חלילה אנו חוששים שמא פגענו בחבר כל שהוא, אין טוב ממצוות משלוח מנות ויום הפורים לחידוש קשר.

ברור שהעיקר במשלוח מנות הוא עצם המשלוח, ולכן הוא לא צריך להכיל דברים יקרים שמהווים עול לשולח. וכמובן, יש לזכור שהעיקר במצווה היא להרבות אהבה ואחווה שלום ורעות בעם ישראל.